

A TUDOMÁNY ÉS VILÁGNÉZET VITÁJAKÉNT LEGITIMÁLT FILOZÓFIA ESZMÉJE

HORVÁTH PÉTER

A huszadik század filozófiai disputáinak sorában Wilhelm Dilthey és Edmund Husserl 1911-ben lezajlott vitája egyike azoknak az ellentétes álláspontokat ütköztető elméleti eszmecseréknek, melyet a filozófiatörténet-írás mindmáig a legjelentősebb polémiák közt tart számon. Több volt ez a diszkusszió mint két gondolkodó intellektuális összecsapása, miután a századforduló korszellemét meghatározó filozófiai irányzatok, a szellemtudomány és a fenomenológia prominens alakjai szembesítették egymást szemléletmódjuk összehétközhetetlennek tűnő különbözőségével. Ezen időszak egyik jellegadó alapvonása volt, hogy a filozófia két ellentétes irányból érkező kihívással, a tudomány és a világnézet látványos térnyerésével kellett hogy szembenézzen. Milyennek kell lennie a jövő filozófiai gondolkodásának, világnézeti problémákra keresse elsősorban a választ vagy kövesse a tudományok példáját, s kizárólag az elméleti kutatómunkát állítsa középpontba? Ennek az alapkérdésnek a megvitatása jelentette a kiindulópontját Dilthey és Husserl dialógusának, amely a filozófia lényegére irányuló vizsgálódásban nyerte el ismeretelméleti jelentőségét. Kettejük kapcsolatát és vitájukat meg lehetős részletességgel feldolgozta a szakirodalom, ezért a következőkben csupán annak vázlatos összefoglalására szorítkozom.¹ Tanulmányomban egyetlen problémát kívánok röviden érinteni, melyet legjobb tudomásom szerint ezidáig nem övezett kitüntetett kutatói figyelem: meríthetett-e vajon Husserlnek a szigorú filozófiatudományra vonatkozó koncepciója közvetlen inspirációt Dilthey írásaiból. Minden polemikus diskurzus emellett hordoz magában egy csak rá jellemző értelmet, amelynek kifejtése és feltárása az egymással

¹ A vitát tárgyaló szakirodalmi írások: Elisabeth Ströker: *Systematische Beziehungen der Husserlschen Philosophie zu Dilthey*, In: *Dilthey und die Philosophie der Gegenwart*, (hrsg. Ernst Wolfgang Orth) Karl Alber, Freiburg – München, 1984. 63-96.; Guy van Kerckhoven: *Die Grundansätze von Husserls Konfrontation mit Dilthey im Lichte der geschichtlichen Selbstzeugnisse*, In: *Dilthey und der Wandel des Philosophiebegriffs seit dem 19. Jahrhundert (Phänomenologische Forschungen Bd. 16)*, (hrsg. E. W. Orth) Freiburg-München, Felix Meiner, 1984. 134-160., Fehér M. István: *Filozófusok vitái, különös tekintettel a XIX-XX. századra*, In: *Vitában egymással. Filozófusok disputái, kontroverziái*. (Szerk. Fehér M. István, Kiss Andrea-Laura, Lengyel Zsuzsanna Mariann, Nyíró Miklós) L'Harmattan – MTA-ELTE Hermeneutika Kutatócsoport, Budapest, 2015. 25-64.

szemben álló felek közös célja. A vitában és a vita által, ha és amennyiben valódi vita, mindig valami új születik meg, ami korábban nem létezett, egy váratlan felismerés vagy egy kényszerű belátás. Egy filozófiai vita annyiban különbözik minden más hasonló szellemi virtustól, hogy csak filozófusok között jöhet létre, s így szükségszerűen megmutatja azt, hogy mi maga a filozófia, illetve hogy ki az a filozófus. Írásomban ezért azon tézis mellett fogok érvelni, hogy nincs ez másként Husserl és Dilthey összecsapása esetében sem, ami világnézet és tudomány egymással való vitába bocsátásán keresztül hozta felszínre a filozófia egy eredendően új történeti értelmét.

A FILOZÓFIAI VITA EXPOZÍCIÓJA

A Husserl és Dilthey közt lejátszódott vita egyik fontos ismertetőjegye, hogy egy új filozófiai program meghirdetésével összefüggésben, mintegy annak kritikai vetületeként jött létre. Husserl majd egy évtizednyi hallgatás után 1911 márciusában a *Logos* folyóiratban adta közre *A filozófia mint szigorú tudomány* című elhíresült tanulmányát. A szigorú tudományként elgondolt filozófia mint a fenomenológiai kutatás Husserl által itt felvázolt irányadó eszméje indulásakor azzal a reménnyel látszott kecsegtetni, hogy a gondolkodás egy mindaddig ismeretlen értelemhorizontját fogja megnyitni. A fenomenológiai mozgalomnak szentelt monográfiájában Spiegelberg abban látta Husserl „*leglenyűgözőbb programszerű írásának*” jelentőségét, hogy a szélesebb közönség számára a beharangozott filozófiai diszciplína manifesztumává vált, miután ismételten megerősítette a tudományos filozófiába vetett hitet, és a prolegomena stílusában lefektette mindazon feltételeket, melyek alapján bármely jövőbeli filozófia tudománynak vallhatta magát.² Ennek a filozófiaeszménynek a képviselőiben a transzcendentális fenomenológia kizárólagos igénnyel lépett fel, s Husserl elvi proklamációjának meghatározó részét képezte az a széles ívű kritikai argumentáció, amely világosan elhatárolta a kitűzött irányvonal szempontjából nem elfogadható nézeteket. A világnézetfilozófiára vonatkozó bírálat Diltheyben találta meg célpontját, akinek filozófiája nem önmagában és egészében képezte kritika tárgyát, hanem csak annyiban, amennyiben nem volt képes megfelelni a fenomenológiai lényegkutatás normájának. *A filozófia mint szigorú tudományban* a szerzői hang megszólalásformájában a vitát kezdeményező fél fellépése egy olyan teoretikus álláspont protagonistáival kapcsolódott össze, akinek kezében a kritika egyetlen cél, a saját filozófiai alapvetés primátusának igazolására

² Herbert Spiegelberg: *The Phenomenological Movement: A Historical Introduction*. Kluwer, Dordrecht - Boston - London, 1994. 108.

szolgált. A kritikai eljárás egyoldalú és reduktív voltáról joggal mondható el, miszerint „nem titkolt polemikus szándékkal arra vállalkozik, hogy Dilthey bizonyos filozófiai elgondolásait saját fenomenológiai ambícióinak mércéjén mérje le”³.

Husserl kritikai munkája a szigorú filozófiatudományt többek közt a világnézetfilozófiát érintő mélyreható bírálat megfogalmazásával kívánta megalapozni. A világnézettel kapcsolatosan Dilthey úgy jelenik meg *A filozófia mint szigorú tudomány* lapjain, mint olyan gondolkodó, aki a világnézet-filozófiák kétségtelenül legelismertebb kutatója. Husserl *A világnézetek típusai és kialakulásuk a metafizikai rendszerekben* (*Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systemen*) című 1911-ben kiadott munkáját ennek megfelelően mint „valóban csodálatra méltó teljesítményt” méltatja. A műből kiválasztott szöveghelyek értelmezésekor aztán árnyalja elismerő szavait, miután azokban a historizmus „felé hajtó motívumokat” vél felfedezni.⁴ Az idézett kijelentésekben Dilthey lényegében arra mutatott rá, hogy a történelmi tudat kifejlődését kísérő kétegy alapjaiban kérdőjelezi meg azoknak a filozófiáknak az általános érvényességét, melyek a világot kizárólag fogalmakban írják le. Elemzésénél viszont Husserl elköveti azt a hibát, hogy nem veszi figyelembe Dilthey alapvető jelentőségű megszorítását, amely nem minden filozófiai megismeréstől, hanem kifejezetten csak „a világösszefüggést kényszerítő módon, fogalmi összefüggések által” megragadó rendszerektől vitatta el az általános érvényesség létjogosultságát. Dilthey ezt nevezte metafizikának, amikor a világnézetet fogalmilag ragadják meg, fogalmilag alapozzák meg és fogalmilag bizonyítják általános érvényűségét.⁵ Husserl ennél fogva Dilthey munkájában egyedül a historizmus előretörését érzékelte, ami végső konzekvenciáit illetően „szélsőségesen szkeptikus szubjektívizmust” eredményez. A szkepticizmus csapdáját a kultúrjelenségekhez kapcsolódó világnézetnek tekintett és az abszolút érvényességgel bíró tudomány filozófiatípusainak különbségtételével tartotta elkerülhetőnek.⁶

A világnézet szubjektumát Husserl írásában a személyiség (*die Persönlichkeit*) kifejezéssel jelölte. A *Weltanschauung* megalkotását nem a különálló

³ Takács Ádám: *Dilthey és a fenomenológia*. In: uő: *A fenomen és tárgya*. L'Harmattan, Budapest, 2013. 101.

⁴ Edmund Husserl: *A filozófia mint szigorú tudomány*. Kossuth, Budapest, 1989. 81. Ford. Baránszky Jób László, Fehér M. István. („zu ihm hindrängenden Motive”, Husserl: *Die Philosophie als strenge Wissenschaft*, In: Uő: *Aufsätze und Vorträge (1911-1921)*, (hrsg. Thomas Nenon – Hans Rainer Sepp) Martinus Nijhoff, The Hague, 1986. 42. *Husserliana XXV*)

⁵ Wilhelm Dilthey: *A filozófia lényege*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2007. 90. Ford. Csejtei Dezső, Juhász Anikó

⁶ Uo. 81-83. (*Die Philosophie als strenge Wissenschaft*. 42-44.)

személyiség saját teljesítményének tekintette, hanem társadalmi interakciók körében végbemenő, kultúrához és korhoz kötött tapasztalatokra vezette vissza létrejöttét. Husserl szerint az egyén élete során a világnézetét mint véges ideát törekszik megvalósítani: a humanitás ideálját követve tesz eleget a helyes cselekvés gyakorlati művészetének, hogy derekas és erényes emberfóként elérje a „*habituális tökéletességet*”.⁷ A világnézet tehát a kiforrott karakter megszületésével, a sokoldalú, tájékozott jellem kiművelésével együtt realizálódik. Mivel a Husserl-recepció kevés figyelemben részesítette ezt a kérdéskört, ezért talán nem felesleges rámutatni, hogy Husserlnek a világnézettel bíró személyiségről adott értelmezése szervesen illeszkedik a német Bildung-diskurzus hagyományába. Leírásában világosan kirajzolódik a Bildungeszmét reprezentáló művelt individuum alakja, akinek a német klasszika ember-eszményét megtestesítő Goethe vált a legfontosabb kulturális modelljévé. Ahogy azt Gadamer megállapította, a humanista tradíció alapfogalmaként a *Bildung* nem ismer önmagán túli célt, „*a képzés azt a sajátos módot jelenti, ahogyan az ember a maga természetes adottságait és képességeit kiképzí.*”⁸ Husserl a személyes habitus megformálását tapasztalati állásfoglalásokra vezette vissza, amelybe nem csupán a mindennapok világbeli tapasztalatait értette bele, hanem a műveltségként értelmezett vallási, esztétikai, etikai, gyakorlati-technikai tapasztalatokat is. A műveltséget meghaladó, magasabb értékfokozatot az ódivatúnak tartott bölcsesség helyett a világnézet fogalmával írta le, amely végső soron egy kornak a kultúrájában megjelenő közösségi tudását jelentette. Ez a kollektív tudás filozófiai formát is nyerhet, amennyiben elméleti szinten is kidolgozzák: „*Világnézeti filozófia születik, amely nagy rendszereiben megadja a viszonylag tökéletes feleletet az élet és a világ rejtélyeire, nevezetesen arra, hogy az élet teoretikus, axiológiai és gyakorlati ellentmondásait, melyekkel a tapasztalat, a bölcsesség, a pusztá világ és életszemlélet csupán tökéletlenül képes megbirkózni, miképp lehet a lehető legjobban föloldani és kielégítő módon tisztázni.*”⁹ A világnézet-filozófia értéke tehát abban áll, hogy relatíve elfogadható magyarázatot ad, Husserl sajátos szóhasználatával élve: „*az élet és a világ rejtélyeire*” („*auf die Rätsel des Lebens und der Welt*”). A *Weltanschauung* uralkodó szellemi alakzatával, a mélyértelműséggel szemben a tudományt a fogalmi világosságra való törekvés jellemzi. A tudós filozófust ezért nem a bölcsesség, hanem az elméleti tehetség minősíti. Husserl megfogalmazása szerint a tudomány személytelen

⁷ Uo. 90-94. (*Die Philosophie als strenge Wissenschaft*. 48-51.)

⁸ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika egy vázlata*. Gondolat, Budapest, 1969. 31. Ford. Bonyhai Gábor

⁹ Edmund Husserl: *A filozófia mint szigorú tudomány*. 92-93. (*Die Philosophie als strenge Wissenschaft*. 50.)

(*unpersönlich*), azaz a teoretikus elmének a kutatásaihoz nincs szüksége a személyiségére. A tudomány úgy közvetít abszolút időtlen értékeket, hogy kiiktatja az élettapasztalatokkal bíró személyt, s egymást követő kutató-nemzedékek teljesítményét összefogva szolgálja az emberiség üdvét. Hasonlóan a világnézethez itt is kollektív tudás a végeredmény: a lépésről lépésre szigorú módszerességgel felépítendő tudomány, jövőre nyitott, lezáratlan architektonikai modelljében generációk munkája ölt testet.¹⁰ A személyiség világnézetében a kultúra műveltsége (*Bildung*) mint az egyén véges életére szabott közös tudása, míg a személytelen elméleti tehetségek tudományában a filozófia szigorú módszertani építőmunkája a nemzedékek transzgenerációs értelemben végtelen közös tudása nyeri el összegzését. Megállapítható tehát, hogy Husserl a szemlélet (*Anschauung*) episztemológiai jelentése alapján a tudás két típusát, a világnézethez (*Weltanschauung*) társított kultúra, illetve a filozófiai lényegszemlélethez (*Wesensanschauung*) kapcsolódó tudományt különböztette meg. A Logos-tanulmány egyik fontos filozófiai belátásként vehetjük számba kultúra és tudomány térrénumainak szétválasztását.

A filozófusok közti párbeszéd három hónappal Husserl szövegének megjelenését követően vette kezdetét. Az álláspontok ütköztetésére a felek közti gyors, alig két hét alatt lezajló levélváltás keretében került sor. A filozófiai viták egy különös esetével találkozhatunk tehát, amennyiben annak mediális-kommunikatív feltételét egyedül a vitafórum szerepét betöltő korrespondencia jelentette. Régi ismeretségükre tekintettel a két gondolkodó feltehetően jobbnak látta, ha a társadalmi és szakmai nyilvánosság kizárásával, a magánszféra körébe tartozó írásbeli érintkezésre szorítkozva tisztázzák a köztük fennálló vitahelyzetet. Miközben a levelek szívélyes és udvarias hangvétele nyilván a társadalmi konvencióknak megfelelő kifejezésformaként értékelhető, az egymás iránt tanúsított kölcsönös tisztelet még inkább nehezen indokolhatónak láttatja Husserl előzmények nélküli nyilvános bírálatát. A kapcsolatfelvétel nyitányát Dilthey június 29-én írt reakciója jelentette, Husserl július 6-án kelt levelére 10-én született meg a viszontválasz. S ez egyben az írásbeli érintkezés záróaktusát is jelentette, miután nem telt el három hónap, s a hetvenhét éves Dilthey október 1-jén vérhas miatt meghalt. Husserl ezt követően dönthetett úgy, hogy a levelében megígért, s az idős filozófiaprofesszor által érezhetően várt, a vitát végérvényesen elsimító tanulmányt nem készíti el. A két gondolkodó közti filozófiai diszkusszió ennél fogva sem a nyilvánosság előtt, sem a személyes érintkezés vonatkozásában nem nyerte el megnyugtató lezárását, s ebben az értelemben sokkal inkább félbe maradt, mintsem hogy pont került

¹⁰ Uo. 106-107. (*Die Philosophie als strenge Wissenschaft*. 59.)

volna a végére. Mindenesetre a másik iránt tanúsított nagyrabecsülés és kölcsönös jóindulat ellenére kettejük kapcsolatát beárnyékolja, hogy Dilthey-nek élete utolsó hónapjaiban éppen attól a Husserltől kellett elszenvednie az egyik legélesebb kritikát, akinek a szakmai előremeneteléért kortársai közül talán ő tette a legtöbbet.

Husserl-nek küldött első levelében Dilthey határozottan és egyértelműen visszautasított minden őt ért vádat, különösen azt a megállapítást cáfolta, miszerint szkepticista világnézetfilozófus lenne.¹¹ Saját filozófiai célkitűzésére utalva leszögezte, hogy mindig is a történelmi tudat fejlődéséből kiinduló, általános érvennyel bíró szellemtudomány megteremtésére törekedett. Ennek képezte részét a „történelmi életformákban” megtestesülő világnézeteknek az élethez fűződő, a tudományoktól eltérő különös viszonyának leírása. Dilthey a kettejük nézőpontja közti különbséget a metafizika ellentétes értékelésére vezette vissza: míg ő elutasította a világösszefüggések fogalmi ábrázolásán alapuló metafizikai rendszereket, addig Husserl lényegszemléletében épp ezt a szándékot vélte felfedezni. Mindaz, amitől tehát Husserl a filozófia tudományos megalapozását várta, ebben a megvilágításban platonizmusként jelent meg.¹² Végezetül Dilthey a historicizmus vádjára azt hozta fel ellenérvként, hogy a tudományok történeti feltételezettsége nem akadály, hanem ellenkezőleg, konstitutív feltétele kell hogy legyen érvényességüknek. Husserl hiányosan fennmaradt válaszában újfent megerősítette, hogy számára a tudomány elsősorban ideális és abszolút lényegkutatás, ami felette áll az antropológiai-történeti fakticitásoknak. A metafizika kérdését illetően kifejtette, miután a fenomenológiai lényegelemzés mögé nem lehet visszamenni, ezért a lényegre vonatkoztatással minden tudomány metafizikává alakul át. Mindemellett több alkalommal is kiemelte a kutatások közös érdekelttségét, vissza-utasítva a feltevést, miszerint elvi különbségek állnának fent köztük. Levelének kétségtelenül legtanulságosabb része az a rövid gondolatmenet, amelyben jelzi a Dilthey és a saját módszere közti hasonlóságot. Husserl szerint az, ahogy a belső motivációk utánélésében az egyes életformákat megértjük, azonos azzal, amiként a fenomenológiai tudat a fenoméntól eljut az a priori lényeghez: *”ez az utánélés és megértés az a konkrét, intuitív tudat”,* amiből az ideális

¹¹ Wilhelm Dilthey levele Edmund Husserlhez 1911. június 11-én, In. Wilhelm Dilthey: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat, Budapest, 2004. 303-306. Ford. Erdélyi Ágnes

¹² Otto Pöggeler: *A fenomenológiai filozófiafogalom válsága (1929)*, In. *Athenaeum*, 1993. II. 1. 181. Ford. Rózsahegyi Edit

egységhez visszajut az elemzés.¹³ Dilthey viszontválaszából kiderül, hogy napokig elmélyülten tanulmányozta fiatalabb kollégájának levelét, aki nem tudta meggyőzni őt a gondolkodásmódjukat elválasztó különbségek természetét illetően. Amiként Husserl védekezésére, miszerint tanulmányának historizmus-kritikája nem ellene irányult, lakonikusan is csak annyit fűzött hozzá, hogy sokan mások mellett ő maga is osztozott ebben a „félreértésben”.¹⁴ A vita-felek közti levélváltás feltehetően segített oldani valamelyest a kapcsolatukat terhelő feszültséget, köszönhetően annak, hogy Husserl érezhetően igyekezett előzékenységgel kompenzálni kritikáját. Dilthey úgy tűnik értékelte és elfogadta Husserl békülékeny gesztusait, de válaszelevele nem hagy kétséget afelől, hogy önmaga előtt sem kívánta elkendőzni többé, nem csupán filozófiai útkereséseik eltérő irányát, de a viszonyukban támadt törést sem.

A SZIGORÚAN TUDOMÁNYOS FILOZÓFIA ESZMÉJE

Ha a teoretikus problémafelvetés szempontjából vizsgáljuk, a Husserl – Dilthey vita tétjét az objektív, általános érvényű filozófiatudomány (*allgemeingültige Wissenschaft*) megteremtésének lehetőségével való számvetés képezte. Mindkét filozófus egyaránt magáénak vallotta, hogy a filozófiai gondolkodás az általános érvényű tudás konceptualizálásával képes eleget tenni a tudomány normatív eszményének. A dilthey-i szellemtudomány vagy Husserl konstitutív tudatfelménológija ugyanakkor nem a specifikus tárgyerülettel rendelkező szaktudományok között kívánt helyet foglalni, tehát nem egy tudomány akart lenni a többi között, hanem minden tudomány megalapozásának szándékával lépett fel. Mivel a tudomány jelentette számukra a filozófia legmagasabb rendű formáját, úgy vélték, hogy a filozófia egyedül a tudomány rangjára emelkedve töltheti be neki rendelt hivatását. Ehhez Husserl számára a matematikai tudományosság karteziánus evidenciája jelentette a mintát,¹⁵ Dilthey viszont a historizmusra jellemző, a különféle életformák időbeli gazdagságával szembesülő történelmi tudatból indult ki. Mindeközben sokatmondó tény, hogy egyikükben sem merült fel annak gondolata, hogy tudománykritikai módszer kidolgozásával alapozzák meg a

¹³ Edmund Husserl válasza Dilthey június 29-i levelére, In. *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. 306-309.

¹⁴ Wilhelm Dilthey válasza Husserl június 5-6-i írására., In. Uo. 309-310.

¹⁵ A kérdéshez bővebben lsd. Fehér M. István: Heidegger, Husserl, Descartes. A filozófia mint szigorú tudomány újkori eszméje Heidegger első marburgi előadásának tükrében, In. *Descartes, Kant, Husserl, Heidegger: tanítványok írásai Munkácsy Gyula tiszteletére*. (Szerk. Schmal Dániel) Atlantisz, Budapest, 2002. 153-194.

filozófia diszciplináris függetlenségét. Filozófiatörténeti perspektívából szemlélve ezért fenomenológia és szellemtudomány szellemi konfrontációját alapján véve az általános érvényű tudással rendelkező filozófiatudomány kérdése határozta meg.

A szigorú tudományként elgondolt filozófia eszméjének deklarálását mint a filozófiával szemben támasztott legsürgetőbb követelményt mindmáig Husserl egyik legmarkánsabb téziseként szokás számon tartani. A Logos-tanulmány értékelésekor épp ezért megkerülhetetlen hangsúlyozni, hogy történeti értelemben mennyire volt egyszerre új és mértékadó ez a gondolat, melyet manapság a recepció hajlamos magától értetődő természetességgel Husserl saját kongeniális felismerésének tulajdonítani. A következőkben a korabeli eszmetörténeti kontextus keretében végbemenő hatásközvetítés hangsúlyozottan részleges és vázlatos elemzésével arra teszek kísérletet, hogy némileg árnyaljam ezt az általánosan elfogadott és széles körben osztott vélekedést. Ehhez mindenekelőtt Dilthey *A filozófia lényege* című munkája kínálik támpontul, amelynek rövid elemzése új megvilágításba helyezheti a husserli tudományos filozófiaelfogást.

A filozófia mint szigorú tudomány témát érintő fejtegetéseit Husserl azzal az állítással nyitja, hogy a filozófia számára a „*szigorú tudományosság*” volt az az egyetlen és kizárólagos mérce, amelynek létrehozására története során mindvégig törekedett. Ez a cél egyszerre foglalta magába a „*legmagasabb rendű teoretikus igények*” teljesítését és vallási-etikai értelemben a „*tiszta észelvek*” által irányított életet. Husserl narratívája szerint számos filozófus mellett az újkori filozófia is magáénak vallotta ezt az alapeszmét, s a filozófiatörténet haladása szempontjából döntő korszakokban ellenállhatatlanul tört felszínre a megvalósítása iránti ambíció, amint azt a szókratészi-platóni, a kartéziánus, a kanti vagy fichtei tendenciák egyértelműen tanúsítják. A megújuló kezdeményezések azonban mégsem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, s a tudományos módszeren alapuló filozófia megteremtésére tett gondolkodói erőfeszítések hiábavalónak bizonyultak: a filozófia „*képtelen volt arra, hogy magát tudománnyá fejlessze*”. Husserl okfejtése két egymást ellentételező felstilizált állítást fogalmaz meg: amennyire töretlennek tűnteti fel a „*tiszta elmélet*” iránti elkötelezettséget, éppannyira végződik teljes kudarccal a filozófiatudomány megalkotásának nagyszabású kísérlete. A göttingeni egyetem tanára így jut végül arra a konklúzióra, hogy – szemben az egzakt tudományokkal – mivel nem létezik a tanítás során felhasználható teoretikus anyaga, a filozófia nemhogy tudománynak nem tekinthető, de „*mint tudomány még csak keletkezőben sincsen*”.¹⁶ A nyugati filozófia alapeszméjének

¹⁶ Edmund Husserl: *A filozófia mint szigorú tudomány*. 25. (*Die Philosophie als strenge Wissenschaft*. 4.)

hiánya mindazonáltal nem maradt valamiféle elszigetelt, következményeket nélkülöző elvetélt próbálkozás, hanem akut problémaként a jelenkor „szellemi ínségében” tetőzik. A válságra egy filozófiai fordulat jelenti az adekvát választ: „A következő fejtegetéseknek az a vezérgondolata, hogy az emberi kultúra legfőbb érdekei megkívánják egy szigorúan tudományos filozófia kialakítását, hogy ha korunkban egyáltalában jogosultsága van egy filozófiai fordulatnak, akkor azt mindenképpen a filozófia szigorú tudományként való újraalapozása kell hogy éltesse.”¹⁷

Husserl számára a fenomenológia volt a szigorú filozófiatudomány letéteményese, amely a „tisztán intuitív beállítódásban végrehajtott” lényegszemlélet megismerőteljesítményét a tudat immanens lényegalakzatainak vizsgálatára koncentrált. A filozófiától megkövetelt „szigorú tudományosság” gondolata tehát alapvetően a lényeg (Wesen) tudatorientált szemléleti vizsgálódásában nyeri el beteljesülését, amikor „a tudat lényegalakzatait és immanens korrelátumait szisztematikus összefüggésében, tisztán szemléletileg derítjük föl és rögzítjük”.¹⁸ Husserl konklúziója, miszerint a filozófiai kutatás tárgya a szemléletben megismerhető lényeg, már a gondolkodásában végbemenő, a *Logikai vizsgálódások* elméleti belátásait végleg maga mögött hagyó transzcendentális fordulatnak tudható be. Ezzel összefüggésben időszerűnek tűnik a kérdés megfogalmazása: vajon mi inspirálhatta Husserlt arra, hogy hosszú hallgatás után váratlanul egy olyan, a gondolkodás gyökeres megújulását szorgalmazó filozófiai program kinyilatkoztatójaként lépjen színre, mint a lényegszemléleten alapuló szigorú filozófiatudomány eszméje?

Husserl Dilthey-olvasmányairól tudni lehet, hogy a szerző *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban* című kései munkáját csak a vitát követően, 1911 szeptember-októberben olvasta el. A fenomenológiai programhirdetés előtt négy évvel, 1907-ben azonban Dilthey-nek egy másik fontos írása, *A filozófia lényege* is megjelent. A mű fontosságát mutatja, hogy Dilthey a benne kifejtett nézeteire hivatkozott első levelében, mint amelyek a Husserl által idézett és félreértett sorainak összefüggéseit megvilágíthatják: „azokat a mondatokat hogyan értem, már világnézettanom ama rövid vázlata is taglalja, melyet a filozófia egészében betöltött helyének megfelelően fejtettem ki, és ez a filozófia lényegéről szóló értekezésben hozzáférhető”¹⁹. A filozófia lényege a Paul Hinneberg által szerkesztett *Die Kultur der Gegenwart* (1905-1926) több kötetet magába foglaló sorozatának részeként látott napvilágot. Amint azt a címe is mutatja, a legkülönbözőbb területeket felölelő enciklo-

¹⁷ Uo. 29-30. (*Die Philosophie als strenge Wissenschaft*. 7.)

¹⁸ Uo. 76. (*Die Philosophie als strenge Wissenschaft*. 39.)

¹⁹ Wilhelm Dilthey válasza Husserl június 5-6-i írására. Id. kiadás 304.

pédia a kor legkiválóbb elméinek, köztük Goldziher Ignác, Einstein, Windelband vagy Wundt közreműködésével nem kevesebbre vállalkozott, minthogy összefoglaló képet adjon a jelenkor kultúrájának egészéről. A kiadás jelentőségét aligha lehet alábecsülni, amivel kapcsolatban annyi mindenképp elmondható, hogy az egyes szakterületek legtekintélyesebb tudósait felvonultató szerzőgárda tagjai számára a felkérés és írásaik megjelentetése a széles körű elismerés jele volt. Dilthey esetében sem volt ez másként, a *Systematische Philosophie* kötet nyitó darabjaként beszerkesztett hetven oldalas tanulmánya a századelő filozófiáról vallott tudását összegző írásműveként olvasható.

Dilthey írása a korszak történeti kultúrájára tekintettel tette vizsgálat tárgyává a filozófiát. A filozófia szellemtörténeti meghatározásának sokatmondóan a lényeg fogalmából kiindulva látott neki, ami mutatja, hogy a filozófia leírásához lényegének megragadását gondolta az első és legfontosabb lépésnek. A tárgymeghatározás első pillantásra is egyezést mutat Husserl szándékaival, aki a fenomenológiát a lényegszemlélet alapján akarta szigorú tudománnyá felépíteni. A filozófia tehát mindkettejüknél a lényeg vizsgálatán keresztül juthatott csak hozzá saját igazságához. Dilthey a filozófia lényegét az empirikusan adott általános tényállásból kiindulva a szellemtudományos tudat szempontja felől definiálta. Módszere két nézőpont, a gondolkodás formáit leíró *tudományos ismeret* és a lelki struktúraösszefüggésekbe nyúló világnézeteket feltáró *történelmi újraátélés* ötvözésén alapul. Az emberiség tudatába bevéssző metafizikai rendszerek elemzésére ennek alapján a „*formális vonások*” (egyetemesség és általános érvényűség) és „*tartalmi összetartozás*” (a világ- és életrejtély kutatása) mentén kerített sort,²⁰ s a filozófus közvetlen céljának a világ- és élettalány („*Welt- und Lebensrätsel*”) megismerését tartotta: „*A szaktudományokkal ellentétben a filozófia magának a világ- és élettalánynak a megoldását kutatja. Ezt a megoldást - ellentétben a művészettel s a vallással - az általános szintjén akarja megadni.*”²¹ Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet a fogalomhasználatra, Dilthey-nél ugyanaz a kifejezés olvasható, melyet Husserl is használt, amikor a világnézeti filozófia születésének okát a világ- és élettalányra adandó válaszban jelölte meg. Talán nem túl merész kijelenteni, mintha Dilthey kritikája lenne jelen Husserl soraiban, amit Dilthey a filozófia kutatási elsődleges tárgyaként mutat fel, azt Husserl következetesen a világnézet-filozófia eredményének tudja be.

Művében Dilthey felvázol egy rövid filozófiatörténeti áttekintést, melyben találó jellemzését adta a görög bölcselet felemelkedésének és hanyatlásának. A narratíva érdekessége, hogy Platón és Arisztotelész a filozófus két különböző

²⁰ Wilhelm Dilthey: *A filozófia lényege*. 15-17. (Dilthey: *Das Wesen der Philosophie*. Felix Meiner, Hamburg, 1984. 9-11.)

²¹ Uo. 40.

típusát, a személyiségét és a tudósét reprezentálja. A szókratészi-platóni filozófia ábrázolásakor annak kettős jellegét, az ideák megismerésére ösztönző filozófiai erősznak az isteni teljességben élő vallással való kapcsolata mellett a szellemnek a fogalmi gondolkodás formájában való öneszmélését domborította ki. A platóni gondolkodás alapja a „kritikai tudat”, amely az emberi és az isteni tudás különbségéből ered, az ember magasabb rendű természetét hiába hajtja a vágy, az istenek által birtokolt bölcsesség helyett csak a bölcsesség szeretetében lehet része. A platóni idealizmus második aspektusáról adott dilthey-i értelmezést érdemes közelebbi vizsgálat tárgyává tenni, azon oknál fogva, hogy Husserlhez hasonlóan a filozófia mint szigorú tudomány képezi a témáját. A szöveg érvelése szerint Platón a tudás hatalmát állítja a filozófia centrumába. Mivel öneszmélése nem korlátozódott a valóság megismerésére, hanem a tudás egész területét átfogta, a tudás szigorú formája lett a filozófia első tárgya: *„A filozófia a tudásra való irányulást jelenti – a tudás legszigorúbb formájára mint tudományra való irányulást. Általános érvényűség, meghatározottság, minden feltételezés igazságalapjainak felkutatása – ezeket emeljük ki úgy, mint minden tudás követelményét.”*²² Dilthey értelmezésében tehát a platóni-szókratészi filozófia nem azonos a szigorú filozófiatudománnyal, mivel a tudomány mint „a tudás legszigorúbb formája” a filozófiai gondolkodás első tárgyát jelöli. Ha összevetjük Husserl megfogalmazásával a „mint” („als”) állapothatározós szintaktikai szerkezet mellett a minősítő „szigorú” („streng”) jelző is egyezést mutat, annyi különbséggel, hogy Dilthey-nél a tudás formai kritériumaként szerepel. A szembetűnő párhuzamok alapján nem tűnik jogosulatlannak a feltételezés, hogy Husserl *A filozófia lényege* ezen szöveghelyéből kölcsönözhetne a szigorú tudományként felfogott filozófia gondolatát, amelyet aztán természetesen olyannyira a saját képére formált, hogy az eredetitől nagy mértékben eltérő jelentéssel ruházta fel. Dilthey mindenesetre a platóni filozófust mint személyiséget írta le, aki nem pusztán tudós, hanem egyesíti magában a tudományos filozófiához szükséges gondolkodást és az eudaimónia utáni vallásos vágyakozást, a szellem és a lélek világát. A fejlődés következő fokán Arisztotelész megsza- badul a vallásos konvencióktól, s mint az első tudós elme kidolgozza a valóság objektív leképezésére alkalmas tudományos nyelvet: *„A filozófia Arisztotelész számára többé nem a személyiségnek és az emberi társadalomnak a tudás által való magasabb szintre emelését jelenti; a filozófia a tudást magáért a tudásért keresi, a filozófiai magatartást nála a tudat elméleti beállítódása*

²² Uo. 19. (*Philosophie bedeutet die Richtung auf das Wissen – Wissen in seiner strengsten Form als Wissenschaft. Allgemeingültigkeit, Bestimmtheit, Rückgang auf die Rechtsgründe aller Annahmen wurden hier zuerst als Anforderung an jedes Wissen herausgehoben.* Uo. 13.)

jellemzi.”²³ A szövegben előforduló „teoretikus tudatbeállítódás” Husserl írásaiból is ismerős lehet, elég ha csak a természetes és a fenomenológiai beállítódás közti distinkcióra utalunk ehelyütt. Dilthey értelmezésében Arisztotelész filozófiája már szem elől téveszti a tudás legszigorúbb formájaként elgondolt tudományt, ennél fogva a filozófia a tudás elméleteként minden tudomány alapjaként jelenik meg. Az emberi megismerés korlátozottságát kifejező „kritikai tudat” helyét elfoglaló „teoretikus tudatbeállítódás” perspektíva vesztéshez vezet: az érzékfeletti ideákra irányuló tudást felváltja az érzéki valóságnak az emberi ész általi feltérképezése. Platónnal ellentétben Arisztotelész tudós filozófusa tehát a lelki elem ösztönző ereje híján nem részesül az isteni és emberi világ határvonaláig szárnyaló lélek elragadtatásában, így gondolkodásának tárgyát sem a tudás szigorú formájában adott tudomány képezi.

A személyiség és tudós ellentétpárja nem csupán az antikvitás archeológiája kapcsán merül fel, hanem *A filozófia lényege* hármas tagoltságú (testi/pszichikai/szellemi) koncepciójának az egyik alappillérét képezi. A személyiség legfontosabb attribútuma Dilthey művében, hogy a világnézethez társítható alanyi pozíció birtokosa. Mindez azt jelenti, hogy a világnézettel bíró személyiségnek és a tudomány teoretikus kutatójának egymást kiegészítő kettőse Husserl és Dilthey párosában is rekapitulálható, amennyiben mindkettejük tárgyalt írásaiban alapvető terminológiai szereppel rendelkeznek. A lényegprobléma felvetése, a világ- és életrejtély kritikája, a szigorú tudomány gondolata mellett a személyiség és a világnézet versus tudomány tárgyköre is feltűnő egyezést mutat a két gondolkodó között. Mindezek alapján már első sorban nem is hatásközvetítés filológiai bizonyítható ténye a valódi kérdés, hanem sokkal inkább annak felvetése, hogy mennyiben lehetett Husserl fenomenológiai programja közvetlen válasz és kritika Dilthey szellemtudományos elméletére.

A két filozófus felfogásában alighanem a világnézet tekintetében, annak értékelésében érzékelhető a legnagyobb távolság. Miközben Husserl nem tartotta önálló filozófiai problémaként vizsgálatra érdemesnek, s munkáiban soha nem exponálta tüzetesebb formában, filozófiatörténeti szempontból Dilthey egyik legeredetibb gondolkodói teljesítményének a világnézet-típusoknak egy világnézettanba való összerendezése tekinthető. Az először Kant által használt *Weltanschauung* nála érte el fogalomtörténeti jelentőségének csúcspontját, s egyes elemzői szerint a világnézettipológiától remélte a filozófiai

²³ Uo. 21. („Philosophie ist ihm nicht mehr höchste Steigerung der Persönlichkeit und der menschlichen Gesellschaft durch das Wissen: sie sucht das Wissen um seiner selbst willen: das philosophische Verhalten ist ihm charakterisiert durch die theoretische Bewußtseinsstellung.” Uo. 15.)

rendszerek sokféleségében megnyilvánuló történeti tudat és a filozófia általános érvényűség iránti igénye közti ellentmondás feloldását.²⁴ Amint látni fogjuk, ez korántsem helytálló észrevétel, a világnézetnek Dilthey ennél jóval szerényebb szerepet szánt, s érvényességét szigorúan a pszichikai élményközre korlátozta. A világnézet Dilthey értelmezésében mindenekelőtt a lelki élet struktúrájának az alapformája. Az empirikus tudat és tapasztalat jelenti az alapját, de az élmények fogalmi tárgyakká válásával együtt jön létre. A világ tehát a lelki összefüggéseket egyesítő és kifejező személyiség tárgyi felfogásában jelenik meg szemléleti egésként. Az életben szerzett tapasztalatok alapján kialakuló szilárd magatartásformaként a világnézet nem foglal magába gyakorlati viselkedésmódot, konkrét cselekvési szándékot, egy életeszemély reprezentálása mégis hozzá köthető.²⁵ Az élet belső formájának megszilárdulásával fejlődik ki a „*lelki élet alakja*”, melyet Dilthey a „*szerzett lelki összefüggésként*” értett személyiséggel azonosít. A személyiség elsősorban az élményben megképződő belső forma, szintetikus képességének a tudat egysége jelenti az alapját.²⁶ Tágabb értelemben a világnézet ugyanakkor a lélek eleven összefüggéséből származtatott kultúra közösségi szintjét is megjeleníti.

A pszichikai élményszférából a filozófiai világnézet vezet át a metafizikán keresztül a tudomány magasabb fokozati világába. A világnézet episztemológiai teljesítménye a kultúraként megképződő objektív tárgyakra terjed ki, a tudományban a tudás a megismerés elsődleges tárgya. A filozófia alaptudományként azonban nem több mint a szaktudományok megalapozója, azaz a tudás elmélete. Dilthey eszmefuttatása kapcsán fontos leszögezni, hogy fejlődési útján a filozófia a „szellem” munkája révén hagyja maga mögött az intézményesült tudományok valóságát. A filozófiai szellem nem csupán a rendszertől szabadítja meg a filozófiát, hanem a tudományokat is visszavezeti eredendő létalapjukig. Az öneszmélés végső fázisában tárul fel a filozófia igazi tárgya, minden gondolkodás vonatkoztatási pontja – a világ. Amint arról korábban szó esett, a filozófia alapvetően az „élet- és világrejtélyt” kutatja, ami

²⁴ Odo Marquard: Világnézettipológia. Észrevételek a 19. és 20. század antropológiai gondolkodásmódjáról, In: *Pro Philosophia Füzetek*, 1995. 1. 107. Ford. Kalmár Zoltán

²⁵ Wilhelm Dilthey: *A filozófia lényege*. 61-63., 89.

²⁶ „Valamennyi emberi fejlődés sem teljesíthet többet egy ilyen szuverén, a létezés feltételeihez igazított, önmagában zárt és jelentős összefüggés megalkotásánál. Ez rejtett Napóleon Goethéről mondott szavaiban: 'voilà un homme'. A jellem ennek a beféjezettségnek csak egyik, ám a legfontosabb oldalát jelenti. A lélek ilyen alakja úgy lép előnk, mint ami minden földi valóságban a legmagasabb rendű. És ebben az értelemben nevezte Goethe a személyiséget a földi halandók legfőbb boldogságának.” Wilhelm Dilthey: *Gondolatok egy taglaló és leíró pszichológiáról*, In: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Id. kiadás 238-239. Ford. Erdélyi Ágnes

azt jelenti, hogy az élményből képzett világnézet az élet, míg a szellemi megismerés a világ titkáról próbálja meg fellebbenteni a fátylat. Mivel a világ sajátossága, hogy az egész életet átfogja, a filozófus magatartását már nem a személyiségnek az élete során szerzett, világnézetté összeálló élményei határozzák meg, hanem kizárólagosan a világhoz való gondolkodói viszonya. A filozófia ekkor találja meg funkciói teleologikus összefüggésében saját helyét a társadalmi valóságban. Dilthey munkája végén a filozófus kiváltságaként a gondolkodás szellemi szabadságát jelöli meg mint legnagyobb értéket.²⁷ A filozófia lényegére vonatkozó eredeti kérdés a lezárásban a gondolkodó szabadságában találja meg a választ. Mindez nem jelent mást, mint azt, hogy a szellemtudomány mint filozófia az őt magát mint szellemtudományt gondolkodói szabadságának bizonyosságaképp megalkotó filozófusban jut vissza saját lényegéhez. Mű és szerző összetartozása a szellem öneszmélésének beteljesülését fejezi ki, ami azonban nem a hegeli spekulatív idealizmus dialektikája, hanem a szellemtudomány teleologikus elven alapuló „*képzési törvénye*” („*Bildungsgesetz*”) szerint valósul meg.²⁸ A dilthey-i szellemtudomány a filozófia lényegfogalma mögé rejtőzve tehát megrajzolja saját megírásának fejlődési ívét, az utat, amelyen a történeti élet időbeli végességének alávett *„objektív szellemben”*²⁹ visszajut önmaga eredetéhez, a filozófus gondolkodói szabadságának az élet végtelen gazdagságában szituált szubjektív szelleméhez.

Ha végezetül vetünk egy összegző pillantást Husserl és Dilthey emlékezetes és rendhagyó vitájára, a két gondolkodó összecsapásáról annyi elmondható, hogy a filozófia új meghatározására tett közös erőfeszítésük az alapvetően a tudomány és világnézet által behatárolt eszmetörténeti konstellációban valósult meg. Sajátos módon a kultúra által megjelenített világnézet egyikük számára sem a filozófia, hanem a tudomány voltaképpen riválisaként tűnt fel, s az általános érvényesség szempontja miatt a tudományt mindketten magasabb rendűnek tartották mint az ember élete során szerzett lelki élményeiből megformálódó személyiséget. Mindebből azonban korántsem indokolt arra következtetni, hogy úgy vélték volna, a világnézet mellékes és ignorálható része az ember létmódjának. Mert igaz ugyan, hogy mint teoretikus elme a tudós valóban nélkülözheti a világnézettel bíró személyiségét, ahogy az iskolázott, intelligens az életben boldog egyénnek is teljes lehet a világa a tudomány nélkül. A filozófus esetében azonban ez a lehetőség nem áll fenn. A filozófus ugyanis épp azáltal több a tudósnál, hogy bár nem ez a kifejezett végcélja,

²⁷ Wilhelm Dilthey: *A filozófia lényege*. 108-109.

²⁸ Uo. 5.

²⁹ Uő: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*, In. *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. 297-299. Id. kiadás

de szellemi munkájának szerves része a művelt személyiség belső ideáljának *Bildung* jellegű megvalósítása, mint a tudományos kutatás elengedhetetlen előfeltétele és velejárója, Sőt, a világnézet filozófiai funkciója épp abban ragadható meg, hogy megóvja a filozófust attól az egyoldalúságtól, hogy külön, jellemzilárdság híján lévő, kiforratlan személyiséggel rendelkező szürke tudós váljon belőle. A tudomány emeletére vezető úton megkerülhetetlen, hogy az individuum rá ne lépjen a világnézet lépcsőjére, s kihagyja ezt a fejlődési fokot. A filozófus ennyiben a teljes ember ideáltípusa, aki képes a kulturált, művelt személyiség erényeit és a tudós személytelen kutatói elhivatottságát mint a véges és végtelen egymást feltételező távlatait épp vitájuk értelmezésén keresztül integrálni önmagába. Végző soron Husserl és Dilthey számára polémiájuk talán ezzel a belátással volt terhes, amelynek mind-egyikük a maga különböző személyisége és hasonló tudós mivolta szerint volt a részese, hogy gondolkodóként mégis elfogadják mint vitathatatlan feladványt azt az egyszerű, mégis szikár tényt: ez a vita nem jöhetett létre mások, felkészült tudósok vagy pallérozott személyiségek, kizárólag ők kettőjük, filozófusok közt.